

II. ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1966

Α'

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣ ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΤΣΑΝ

ΖΑΓΟΡΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ

(14 ΙΟΥΛ. - 4 ΑΥΓ. 1966)

ΥΠΟ ΔΗΜΗΤΡ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κεντρικοῦ Ζαγορίου Ἡπείρου λαογραφικῆς μου ἐρεῦνης, γενομένης τὸ θέρος τοῦ 1963¹, ἀπεστάλην ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν εἰς τὰ χωρία τῆς αὐτῆς περιοχῆς *Μονοδένδριον* καὶ *Βίτσαν*, ἔνθα εἰργάσθην ἐπὶ 20 ἡμέρων ἀπὸ τῆς 14ης Ἰουλίου μέχρι τῆς 4ης Αὐγούστου 1966 (ἀριθ. ἀποφ. 54067/15.8.1966).

Τὸ *Μονοδένδριον* ἢ Ἄνω Μαχαλάς, ἀπέχον 39 χιλιόμε. ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, κεῖται κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Ζαγορίου πρὸς τὸν παραπόταμον τοῦ Ἀφού Βοϊδομάτην ἐπὶ τῆς κλιτύος ὑψώματος 1100 μέτρων μ., εἶναι δὲ ἐστραμμένον

Εἰκ. 1. Ἄνω Μαχαλάς.

πρὸς Νότον. Παρ' αὐτὸ κεῖται πετρώδης λόφος, *Μπρῖνος* καλούμενος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται τὸ παρεκκλήσιον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

¹ Βλ. σχετικὴν μου ἐκθεσιν ἐν Ἐπετηρ. τοῦ Λαογραφ. Ἀρχ., τόμ. 15 καὶ 16 (1962/63), ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 321 - 337.

Τὸ ἐν λόγῳ χωρίον ἀναφέρεται τὸ πρῶτον τὸ ἔτος 1412, ἥτοι πρὸ τῆς κατακτίσεως τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τῶν Τούρκων, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, κειμένης παρὰ τὴν ὀνομαστὴν χαράδραν τοῦ Βίκου¹. Πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει ἀτραπός, ἐστρωμένη πολλαχοῦ διὰ δοκῶν, κάτωθεν τῆς ὁποίας χαίνει ἡ ὡς ἄνω χαράδρα. Τὴν ἀτραπὸν ταύτην ἀκολουθῶν τις ἔρχεται εἰς εὐρέα σπήλαια, «σπιτάκια» καλούμενα, εἰς τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν κατέφευγον οἱ κάτοικοι τῶν παρακειμένων χωρίων ἐν καιρῷ ἐπιδρομῶν Ἀλβανῶν, Τούρκων ἢ καὶ ληστῶν.

Νοτιοδυτικῶς τοῦ Μονοδενδρίου κεῖνται τὰ χωρία Ἄνω καὶ Κάτω Βίτσα ἢ Μεσιὸς καὶ Κάτω Μαχαλὰς, πού ἀπετέλουν μετ' αὐτοῦ μίαν κατ' ἀρχὰς κοινότητα, Βεζίτσαν καὶ κατόπιν Βεῖτσαν καὶ Βίτσες καλουμένην. Βραδύτερον, αὐξηθέντος τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ μία αὕτη κοινότης διηρέθη εἰς τρεῖς, ἐκάστου χωρίου ἡ μαχαλὰ ἀποτελέσαντος ἰδίαν κοινότητα. Ἐκτοτε δέ, πιθανῶς κατὰ τὸν 17ον αἰ., ὁ μὲν Ἄνω Μαχαλὰς ὀνομάσθη Μονοδένδρι οἱ δὲ ἄλλοι Βίτσα.

Ἀρχαιοτέρα ἐκκλησία τοῦ Μονοδενδρίου εἶναι ὁ Ἅγιος Μηνᾶς, τῆς δὲ Βίτσης ἡ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (κατ' ἴδιον αἰ.) καὶ ὁ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Οἱ ναοὶ οὗτοι κοσμοῦνται διὰ τοιχογραφίας ἐξαιρετικῆς βυζαντινῆς τέχνης. Εἰς τὸ χωρίον Βίτσα ἀνήκει καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Προφήτου Ἠλίου ἐπὶ δεσπόζοντος τῆς περιοχῆς ὑψώματος.

Τὸ Μονοδένδριον μέχρι τοῦ 1910, ὡς ἐπληροφορήθην παρὰ τῶν κατοίκων, εἶχε περὶ τὰς 190 οἰκίας. Ἐκ τούτων σήμερον μόνον 90 διατηροῦνται ἐν καλῇ καταστάσει, αἱ δὲ ἄλλαι εἶναι ἐγκαταλελειμμέναι καὶ κατεστραμμέναι ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τὸ ἔτος 1928 ἀνῆρχοντο εἰς 223, τὸ δὲ 1961 εἰς 104. Ἀντιστοίχως εἰς Βίτσαν κατὰ τὸ 1928 ἦσαν 374 καὶ 183 κατὰ τὸ 1961.

Εἰς τὰς μικρὰς κατὰ τὸ πλεῖστον κοιλάδας τῆς περιοχῆς, σχηματιζομένας μεταξὺ τῶν βουνῶν, καὶ εἰς τὰς κλιτῦς τῶν ὄρεων καλλιεργοῦνται δλίγα δημητριακά², τὰ ὁποῖα δὲν ἐπαρκοῦν οὔτε διὰ τὴν ἐντοπίαν κατανάλωσιν. Οἱ κάτοικοι ἀποζοῦν κυρίως ἐκ τῆς κτηνοτροφίας, ἀσκουμένης ὡς οἰκοσίτου ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους καὶ ὁμαδικῶς ἀπὸ τοὺς Σαρακατσάνους. Οἱ νομάδες οὗτοι, οἱ ὁποῖοι ἀρχικῶς ἦσαν «μπιστικοὶ» (βοσκοὶ) εἰς μεγάλους κτηνοτρόφους, ἀφοῦ ἀπέκτησαν ἰδικὰ τῶν ποιμνία, ἠγόρασαν οἰκίας εἰς τὰ ὡς ἄνω χωρία ἢ ἔκτισαν νέας ἤδη ἀπὸ τοῦ 1937,

¹ Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ λέγεται ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ναὸς ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς βασιλείας δεσπότηου Καρόλου τοῦ δονκὸς ἐν ἔτει 6.920 ἀπὸ κτίσεως κόσμου.

² Οἱ «βρασσερές φακὲς» τοῦ Μονοδενδρίου εἶναι ὀνομασταὶ εἰς τὴν Ἡπειρον.

ὅτε ἐγκατεστάθησαν μονίμως ἐνταῦθα¹. Τῆς παλαιότερας νομαδικῆς των ζωῆς δεῖγμα εἶναι 7 καλύβαι των διατηρούμεναι εἰσέτι ἐν καλῇ καταστάσει εἰς Ἄνω Βίτσαν.

Τὰ ἐν λόγῳ χωρία καθημερινῶς ἐπικοινωνοῦν δι' αὐτοκινήτου μὲ τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Κόνιτσαν. Οἱ κάτοικοι γενικῶς διακρίνονται διὰ τὸν ὑπερήφανον

Εἰκ. 2. Ἄνω Βίτσα.

χαρακτῆρα των, τὸ ἀνήσυχον καὶ ἀποταμιευτικὸν των πνεῦμα καὶ τὰ φιλόξενα αὐτῶν αἰσθήματα, ἅτινα ἐμποιοῦν ζωηράν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ξένους.

Ἐκ Μονοδενδρίου καὶ Βίτσης εἶχομεν μέχρι τοῦδε τρεῖς μόνον ἐν χειρογράφοις συλλογὰς λαογραφικῆς ὕλης. Ἡ πρώτη, ἥ καὶ σπουδαιότερα, γενομένη εἰς Βίτσαν ὑπὸ Δημ. Σάρρου κατὰ τὸ 1888-1892, φέρει τὸν τίτλον: «Ἡπεῖρον δημοτικὰ ποικίλα 1893», εἶναι σχήματος 4ον, σύγκειται ἐκ 381 σελίδων καὶ ἀπόκειται εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπ' ἀριθ. 18 (= Κέντρ. Ἐρεύν. τῆς Ἑλλην. Λαογρ., πρῶην Λαογραφ. Ἀρχ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, ἀρ. εἰσαγ. χ/φ. 36)². Αἱ ἕτεραι δύο συλλογαί, προερχόμεναι ἐκ Μονο-

¹ Εἰς Μονοδένδριον εἶναι ἐγκατεστημένοι αἱ Σαρακατσάνικαι οἰκογένειαι τῶν *Λαδιαίων*, *Μπαλατσαίων* καὶ *Ραφταίων*, εἰς δὲ τὴν Βίτσαν αἱ οἰκογένειαι τῶν *Λαδιαίων*, *Λουτσαραίων*, *Μπαλατσαίων*, *Μυριοναίων* καὶ *Χαρισαίων*.

² Ἐν τῇ ἀξιολόγῳ ταύτῃ συλλογῇ περιλαμβάνονται ἄσματα 117 (κυρίως κλέφτικα καὶ ληστρικά), ἀποσπάσματα ἁσμάτων 13, δίστιχα 8, παιδικὰ ἁσμάτια 9, παραδόσεις 9, αἰνίγματα 26, 1 παραμῦθι, εὐτράπελοι τινες διηγήσεις, παιρικαίγματα χωρίων, παροιμίαι καὶ παροι-

δενδρίου καὶ κατατεθειμέναι εἰς τὸ Κέντρον Ἑρέυνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (πρῶην Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον) τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, εἶναι αἱ ἑξῆς: 1) Ἀρ. χφ. 2266 (Σάββα Θεοδώρου, «Παραδόσεις Χριστουγεννιάτικες», Μονοδένδρι Ζαγορίου 1951, σχ. 8ον, σελ. 19)¹. 2) Ἀρ. χφ. 2296 (Ἀνδρέα Θεμελῆ, «Λαογραφικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς κοινότητος Μονοδενδρίου Ζαγορίου καὶ γενικῶς ἐκ τοῦ Ζαγορίου καὶ Ἡπείρου» 1959, σχ. 4ον, σελ. 75)². Ἐπίσης εἶναι γνωστὰ εἰς ἡμᾶς καὶ τινὰ σχετικὰ δημοσιεύματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν λαογραφίαν τῶν ἐν λόγῳ χωρίων³.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἐκ τῶν χειρογράφων συλλογῶν καὶ δημοσιευμάτων τούτων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σχηματίσῃ τις πλήρη γνῶσιν τοῦ ἐν γένει λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ κατὰ παράδοσιν βίου τῶν χωρίων τούτων. Ἄς σημειωθῇ π.χ. ὅτι μέχρι τοῦδε ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης οὐδεμίαν εἴχομεν ἡχογράφησιν μουσικῆς δημώδους ᾄσματος ἢ ἄλλου τινὸς λαογραφικοῦ στοιχείου. Ὅθεν, πρὸς πληρῶσιν

μιώδεις ἐκφράσεις, ἐπῳδαί, εὐφυολογήματα, ἀπὸχρήσεις, λογοπαίγνια, καθαρογλωσσήματα, εὐχαί, ἀραί, ὄνειρα καὶ ἐξηγήσεις αὐτῶν, γλώσσα λαϊκῶν, ὀνόματα φυτῶν, ζώων, λεξιλόγιον μετὰ γλωσσικῶν παρατηρήσεων καὶ εἰδήσεις περὶ δεισιδαίμονων δοξασίων καὶ δημώδους λαογραφίας. Εἰς τὸ λεξιλόγιον περιέχεται καὶ περικύλον λαογραφικὸν ὕλικον ἐκ στίχων ἀσμάτων, διαστίχων, παροιμιῶν, ὕβρεων, ἀπειλῶν, ᾠδῶν, εὐχῶν καὶ ἐθίμων.

¹ Περιέχει 8 παραδόσεις περὶ Καλικαντζάρων, ἑθιμὰ τινὰ καὶ δεισιδαίμονας δοξασίας.

² Περιέχει εἰδήσεις περὶ λαϊκῆς λατρείας, μετὰ τινων ᾄσμάτων, τοπωνύμια, εἰδήσεις σχετικὰς μὲ τὸν γάμον, τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας, παιδικὰ ᾄσματα, ᾄσματα 3, εὐχάς, ἀράς, ἐκτενὲς λεξιλόγιον, παραμύθια 2, παρωνύμια, εὐτραπέλους διηγήσεις, ἔγγραφα τοῦ 19ου αἰ. καὶ παροιμίας. Ἄς σημειωθῇ ὅτι αἱ παροιμίαι δὲν εἶναι 308, ὥς ὁ συλλογεὺς ἀναφέρει, ἀλλὰ πολὺ ὀλιγώτεραι, διότι μετὰξὺ αὐτῶν παρεμβάλλονται ἡριθμημέναι δοξασίαι καὶ ἑτέρα ἀντὶ παροιμιῶν λαογραφικὴ ὕλη.

³ 1. Πέτρος Γιαννακός, Οἱ βλάχοι στὰ βουνὰ τὰ Ζαγορίσια. Ἡπειρ. Ἑστία, ἔτ. 3, Ἰωάννινα 1954, σ. 693-697.

2. Δημ. Σ. Λάνος, Στοῦ Βίκου τὴ χαράδρα, Ἀθῆναι 1961.

3. C. Høeg, Les Saracatsans, τόμ. I-II, Paris-Copenhagen 1925-1926, ἐνθα καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία.

4. Georges B. Kavadias, Pasteurs-nomades méditerranéens. Les Saracatsans de Grèce, Paris 1965. (Collections Sciences Humaines Appliquées).

5. α) Δ. Μ. Σάργος, Λείψανα τῆς λατρείας τοῦ Λίνου καὶ Ἀδώνιδος ἐν Ἡπείρῳ. Δελτ. τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλ., τόμ. Ε', ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 347-351. β) Τοπωνυμικὸν Βίτσης καὶ Μονοδενδρίου τοῦ Ζαγορίου. Ἡπειρ. Χρον., ἔτ. 12, 1937, σ. 190-204.

6. Β. Κ. Σκαριδάς, Οἱ Σαρακατσάνοι. Ἡπειρ. Ἑστία, ἔτ. 4, 1955, σ. 782-792, 892-900, 1004-1010, 1101-1107, ἔτ. 5, 1956, σ. 56-62, 151-157, 276-279, 356-362, 458-465, 564-570.

7. Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη, Σαρακατσάνοι, τόμ. Α' καὶ Β', Ἀθῆναι 1957.

υπάρχοντος κενού επεδίωξα νὰ συλλέξω ἑνταῦθα καὶ ἐρευνήσω ποικίλον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον κατέγραψα εἰς 323 σελίδας, σχήματος 8ου μεγάλου, καὶ κατέβηκα ἐν χειρογράφῳ εἰς τὸ Κέντρον Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπ' αὐτ. ἀριθ. 3014¹.

Ἡ ὕλη αὕτη περιλαμβάνει ἄσματα 77, παραδόσεις 65, παροιμίας 82, 1 παραμῦθι, ὀλίγας ἀράς καὶ εὐχὰς καὶ ποικίλας εἰδήσεις περὶ λαϊκῆς κατοικίας, ἐπιπλῶν καὶ σκευῶν, κυνηγετικοῦ, ἀλιευτικοῦ καὶ μελισσοκομικοῦ βίου, κοινωνικῆς ὀργανώσεως, γάμου, τελευτῆς, μαγικῶν καὶ δεισιδαιμόνων δοξασιῶν, μαντικῆς, ἀστρολογίας, μετεωρολογίας, δημῶδους ἱατρικῆς, λαϊκῆς λατρείας, μουσικῆς, μουσικῶν ὀργάνων καὶ χορῶν. Πρὸς τούτοις ἐγένετο ἠχογράφησις τῆς μουσικῆς 57 ἄσματων καὶ χορῶν ἐπὶ 6 ταινιῶν μαγνητοφώνου, τύπου Butoba, καὶ ἐλήφθησαν ὑπὲρ τὰς 30 φωτογραφίαι λαογραφικῶν ἀντικειμένων καὶ πληροφορητῶν μου.

Ἐκ τοῦ ὕλικου βίου τοῦ λαοῦ τοπικὴν ἰδιομορφίαν παρουσιάζει ἡ λαϊκὴ κατοικία, ἣτις εἶναι πλατυμετώπου μορφῆς, σχήματος τετραγώνου ἢ ὀρθογωνίου καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διώροφος. Ἐν Μονοδενδρίῳ ὑπάρχει καὶ ἡ τριώροφος οἰκία τῆς οἰκογενείας Τσαντή. Καὶ ἐδῶ, ὅπως εἰς τὰ ἄλλα χωρία τοῦ Ζαγορίου², αἱ οἰκίαι περιβάλλονται μὲ ὑψηλοὺς τοίχους καὶ εἰσὶν ἐκτισμέναι ἐπὶ τῇ βάσει κανονικοῦ οἰκοδομικοῦ σχεδίου. Οὕτως «ἡ ὀξυπόρτα τῆς ἀλλῆς ἀπαγορεύεται νὰ βγῇ δὲξ ἀπὸ τῆ ρυμοτομικῆ γραμμῇ». (Χ/φον, ἀρ. 3014, σ. 184). «Οἱ «οἱ δρόμοι εἶναι στρωμένοι μὲ πλάκες. Στὸ κέντρο καὶ κατὰ πλάτος τοῦ δρόμου εἶναι τὸ γκαλντερίμι (σοκάκι γκαλντερίμ) μὲ μαῦρες πλάκες καὶ διαζώματα μὲ ἄσπρες σὲ κανονικὰς ἀποστάσεις, πού ὑπερέχουν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ γκαλντεριμιοῦ, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ βαδίζουν τὰ ζῶα, πού εἶναι καλλιγωμένα». (Χ/φον, σ. 184). Εἰς τὰς παλαιότερας οἰκίας «οἱ τοῖχοι εἶναι χτισμένοι χωρὶς συνδετικὴ οὐσία. Καὶ ἀντὶ γιὰ τὸ σημερινὸ σινὰξ εἶχαν ξύλα μαδέρια σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ τοίχου». (Χ/φον σ. 184, 185). Ἐν Μονοδενδρίῳ «κάθε σπῖτι ξεχωρίζει ἀπὸ τ' ἄλλο» (χ/φον, σ. 195) ὡς πρὸς τὸ

¹ Ἐπιθυμῶ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, ὅπως ἐκφράσω τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας πρὸς τοὺς κ. Βασίλειον Ἀναστασιάδην, Νομάρχην Ἰωαννίνων, Σπυριδῶνα Κατσαδήμαν, δήμαρχον Ἰωαννίνων ἐκ Μονοδενδρίου, Βασίλειον Παπαγεωργίου, ἰδιοκτήτην τοῦ ταξιδιωτικοῦ ἐν Ἰωαννίνοις Πρακτορείου «Ἡ Δωδώνη», Σάββαν Θεοδώρου, δημοδιδάσκαλον, Εὐρυμέδ. Ρίζον καὶ Εὐθαλίαν Βάλλα ἐκ Μονοδενδρίου, Χρ. Σάρρον, Χρ. Παπαρρουσῆν, Ἰπολύτην Σάρρον, Ἰπολύτην Κεφάλαια καὶ Ἀλεξάνδρον Ζωίδου ἐκ Βίτσης, ὡς καὶ πάντας τοὺς πληροφοροφθτάς μου, οἵτινες μετὰ προθυμίας συνέβαλον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς λαογραφικῆς μου ἐρεύνης.

² Βλ. Α. Β. Οἰκονομίδην, ἐν Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχ., τόμ. 15 καὶ 16 (1962/63), ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 326-29.

σχήμα, τὸ μήκος καὶ πλάτος τῆς αὐλῆς, τῶν δωματίων καὶ τὴν ὑπαρξίν μαγαζιοῦ (εἶδους ἀποθήκης) κ. ἄ., ἐνῶ εἰς τὸ χωρίον Σουδενὰ εἶναι σχεδὸν ὁμοίου τύπου. Ἐν Μονοδενδρίῳ καὶ Βίτση ἐπίσης «τὰ νταβάνια τῆς σάλας καὶ τοῦ μαντζάτου τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ δευτέρου πατώματος ἦταν τὶς περισσότερες φορὲς διακοσμημένα μὲ διάφορα σχέδια πολύχρωμα. Στὸ κέντρο ὑπῆρχαν ὠραῖες ροζέτες, κύκλοι, τρίγωνα, πολύγωνα κ.ἄ. Σὲ πολλὰ σπίτια οἱ τοῖχοι τῶν μαντζάτων εἶναι ζωγραφισμένοι μὲ νερομπογιές». (X/φον, σ. 200).

Ἐντὸς τῶν οἰκῶν ἀξιόλογον διαφέρων παρουσιάζουν τὰ ποικίλα οἰκιακὰ σκεύη, τὰ ὁποῖα συγκεντρούμενα θὰ ἠδύναντο νὰ πληρώσουν 2-3 μεγάλας αἰθούσας λαογραφικοῦ μουσείου, ὥς εἶναι π.χ. τὸ ἀμπάρι, ἡ πούτινα, τὰ καρδάρια, τὰ βαένια, ἡ ντρομπολίτσα, τὸ ντρομπουλόξυλο, ἡ φ'τσέλα, ἡ γκιούμα, τὸ γκιούμι, ὁ μαστραπάς, τὸ λαένι, τὸ τσ'κάλ', τὸ σουραῖ, τὸ λαδερό, τὰ καζάνια, ἡ πλάκα, ὁ καρβελάς, τὸ καδί, ὁ μασ'άς, ἡ ἄρκλα, ἡ πινακωτή, τὸ κλεῖσμα, τὸ σκαφίδ', ἡ ξύστρα, ἡ γαϊδάρα, ὁ κλίτσος, τὰ κακάβια, ὁ φενερί, ἡ ἀμπάκτα, τὸ ἀρβάλι, τὸ σ'νί, ὁ νταβάς, τὸ τεψί, τὸ τσιγγέλ', ὁ σοῦκλος, τὸ ρομπόλο, ἡ γιβάθα, τὸ σαχάνι, τὸ σάνι, ἡ λίμπα, ἡ λιγκέρα, τὰ μπρικολίενα κ.ἄ. (X/φον, σ. 112-116).

Ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ λαοῦ ὁ κυνηγὸς ἔστὶν ὁ παλαιότερος καὶ ἔνδοξος εἰς τὴν περὶ τὴν χωριάδαν τοῦ Βίκου περιόχην. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ τρόποι κυνηγίου τῆς πέρδικος. Ὁ ἐν Μονοδενδρίῳ Βασίλειος Στύλος, ἐτῶν 80, διηγεῖται τὰ ἑξῆς: «Ἐγὼ πρὶν τὸ 1910 εἶχα μπαῖράκι (πέρδικοπάνι) ἀπὸ τὸν πατέρα μου κ' ἐκυνηγοῦσα τὶς πέρδικες. Τς ἔπαιρν' ὁ διάλογος τὸν πατέρα. Δὲν ἔμενε ποδάρι ἀπὸ δαῦτες. Τὸ μπαῖράκι ἦταν πανὶ μὲ ζωγραφισμένες πέρδικες. Ὅταν πήγαινες στὸ μέρος ποὺ κελαῖδουσαν, πρὶν νὰ φέξῃ, μὲ τὸ μπαῖράκι ἀνοιγμένο, ὅταν τό 'βλεπαν αὐτές, σταματούσανε, σαστίζανε καὶ τότες προχωρῶντας μὲ αὐτὸ μαζεύονταν αὐτές καὶ πρόσεχαν τὸ παννί. Ἀπὸ μιὰ τρύπα τοῦ πανιοῦ περνοῦσε ἡ κάνη τοῦ τουφεκιοῦ, ἀπὸ μιὰ ἄλλη τρύπα μικρότερη ἔβλεπες καὶ σκόπευες. Δὲν ἔπρεπε ἡ πέρδικα νὰ ἰδῇ τὰ χέρια ἢ τὰ μάτια τοῦ κυνηγοῦ. Ὅταν ἦταν μαζεμένες πολὺ κοντά, σκότωνες ἀρκετές». (X/φον, σ. 16-17). Ἄλλος τρόπος κυνηγίου αὐτῶν εἶναι «τὸ στήσιμο πλακῶν», ὥς καὶ τὸ «στήσιμο κλουβιοῦ μὲ θηλυκὰ πέρδικα μέσα σὲ χαμόκλαδα». Ἄλλοτε πάλιν «τὶς πιάναμε, ἀφοῦ τς ρίχναμε ἀλεύρι βρεγμένο στὸ κρασί». (X/φον, σ. 17, 18).

Οἱ ὥς ἄνω τρόποι κυνηγίου τῆς πέρδικος εἶναι, φαίνεται, πολὺ παλαιῶν χρόνων. Ὁ Φ. Ἱ. Κουκουλὲς γράφει τὰ ἑξῆς: «Οἱ (βυζαντινοὶ) συγγραφεῖς συχνὰ ὁμιλοῦσι περὶ παγίδων, δι' ὧν συνελαμβάνοντο τὰ πτηνά, χωρὶς νὰ μᾶς διασαφηνίζωσιν, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τί εἶδους ἦσαν αἱ παγίδες αὗται. Πάντως εἰς ταύτας καταλεκτέα ἡ ἐντὸς κλωβῶν παρὰ τὰ λῖνα ἢ τὰ ἱξόβεργα τοποθέτησις πτηνῶν, τὰ

ὅποια προσεῖλκον τὰ σύννομα διὰ τοῦ ἄσματος τῶν, ὥς καὶ αἱ ἱερόβερραι»¹. Κατὰ δὲ τὸν Ἀνατόλιον «συνελάμβανον εὐχερῶς πέρδικας, ρίπτοντες εἰς αὐτὰς ἄλευρον βεβρεγμένον μὲ οἶνον»². Καὶ «τὸ κυνήγι λαγῶν, κουνναβίων κ.ἄ. μὲ καοτέρι» (χ/φον, σ. 19-20) ἀναφέρεται ἤδη ἀπὸ τοῦ 12ου αἰ³.

Ἐκ τοῦ μελισσοκομικοῦ βίου σημαντικὸν εἶναι τὸ πλῆθος τῶν λέξεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκεταὶ εἶναι ἀρχαιοπινεῖς (χ/φον, σ. 93-100).

Ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν στοιχείων τινῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ λαοῦ. Ἐκ τῶν συλλεχθέντων ἡσμάτων διεπίστωσα ὅτι ὀλίγα πλέον ἀκριτικὰ διατηροῦνται εἰς τὴν λαϊκὴν μνήμην, ἐνῶ ἀρκεταὶ παραλογαὶ ἄδονται ἀκόμη. Ὅταν ἡ διασκέδασις γίνεται χωρὶς μουσικὰ ὄργανα, τότε τραγουδοῦν παλαιότερα τραγούδια. Ἡ μελωδία εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἀντιπροσωπεύει γνησίως τὴν παράδοσιν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἀντιθέτως, ὅταν λαμβάνουν μέρος ὀργανοπαῖται, ἀκούονται περισσότερον νεώτερα ἄσματα. Ἡ μουσικὴ τῶν ὀργάνων, ὅπως μοῦ ἔλεγον οἱ γεροντότεροι, δὲν εἶναι πάντοτε «ἡ παλαιή», διότι κάποτε οἱ ὀργανοπαῖται προσθέτουν καὶ προσωπικὰ στοιχεῖα εἰς τὰς ἐκτελέσεις τῶν δημοδῶν μελωδιῶν, ἰδίᾳ τῶν «ὀργανικῶν». Οἱ βιολιτζῆδες ἐπηρέαζανται συνήθως ἀπὸ τὴν μουσικὴν τῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ τοῦ ραδιοφώνου.

Τὰ μουσικὰ ὄργανα τῶν ἐπαγγελματιῶν ὀργανοπαϊκῶν εἶναι *κλαρίνο, βιολί, λαβούτο καὶ νταϊρές* (ντέφι). Οἱ ποιμένες παίζουν κατὰ τὴν *τσαμάραν* καὶ *τζοράν*. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄργανον «εἶναι κοινὸν ἀπὸ τῆς τσαμάρας». Οἱ βιολιτζῆδες μετὰ τῶν μουσικῶν τῶν ὀργάνων λέγονται «τὰ ὄργανα», ὥς εἰς τὴν φράσιν: «ἔρχαν τὰ ὄργανα» ἢ «ἔρχαν τὰ ὄργανα». Ἡ ὁμὰς αὐτῶν λέγεται «ζὺα βιολιά». Ἐκ τὸς ἀπὸ τὸν «κλαριτζή», ἡμποροῦν καὶ οἱ ἄλλοι νὰ τραγουδοῦν, ἂν εἶναι καλλίφωνοι. Ἐν Μονοδενδρίῳ μέχρι τοῦ 1940 ὑπῆρχον πολλοὶ βιολιτζῆδες. Σήμερον οὐδεὶς ἐντόπιος ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ὀργανοπαίκτου. Εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ τοὺς γάμους βιολιτζῆδες ἔρχονται ἐνταῦθα ἀπὸ ἄλλα χωρία τοῦ Ζαγορίου, τὴν Βίτσαν, τὰ Σουδενὰ καὶ τὸ Τσερβάρ (Ἐλαφότοπον). Ἐκ τῶν βιολιτζῆδων τῶν Ζαγοροχωρίων οἱ Δημ. Γκάγκας, Γρηγόρ. Καψάλης, Τάσος Χαλκιᾶς, Κώστας Χαρισιάδης παίζουν κλαρίνον, οἱ Δημ. Γκανάς, Κωνστ. Καψάλης, Πολυχρ. Χαλκιᾶς βιολί, οἱ Φώτ. Χαλκιᾶς, Γεώργ. Τράκης, Σπυρ. Καψάλης λαβούτον, ὁ Γεώργ. Τράκης κιθάραν, οἱ δὲ Μάρκος Μιχαήλ καὶ Χρ. Καψάλης ἢ Ζούλης νταϊρέν.

Ἄλλ' ὅς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὰ ἄσματα. Τὰ γαμήλια τραγούδια εἶναι πολλὰ

¹ Φ. Ἱ. Κονκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Ε', ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 400-401.

² Ἐνθ' ἀν., σ. 405.

³ Ἐνθ' ἀν., σ. 410.

καὶ ποικίλα. Κατὰ τοὺς γάμους ᾄδονται καὶ πολλὰ παλαιὰ ἐρωτικά. "Ἄλλοτε τραγουδοῦν ἄνευ συνοδείας μουσικῶν ὁργάνων καὶ ἄλλοτε τῇ συνοδείᾳ τούτων. Οἱ ᾄδοντες εἶναι τὸ μὲν ἐκ τῶν παρακαθημένων εἰς τὴν γαμήλιον τράπεζαν, τὸ δὲ ἐκ τῶν ὀργανοποιαικῶν. Κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ᾄδονται τὰ κυρίως «λαζαρικά» μετὰ τῶν ἐπαινετικῶν διὰ τὰ διαίφορα μέλη τῆς οἰκογενείας (χ/φον σ. 216 - 237). Τὰ ᾄσματα αὐτὰ ἔχουν πολλὴν ὁμοιότητα μὲ ἀνάλογα ἐξ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἡπείρου, ὅπως π.χ. δύναται τις νὰ διαπιστώσῃ ἐκ προχείρου ἀντιβολῆς τῶν κειμένων τοῦ χειρογράφου μου πρὸς τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ Κ. Διαμάντη¹.

Εἰς τὴν Βίτσαν περισσότερον, εἰς τὸ Μονοδένδριον ὀλιγώτερον, ᾄδονται ἀκόμη σήμερον πολλὰ «κλέφτικα» καὶ «ληστρικά». Φαίνεται ὅτι τοῦτο συνηθίζετο ἐντονώτερον κατὰ τὸ παρελθόν, διὸ καὶ ὁ Δ. Σάρρος εἰς τὴν ἀνωτέρω κατὰ τὸ 1888 - 1892 γενομένην λαογραφικὴν συλλογὴν του ἐκ τῶν 117 καταγραφέντων ὑπ' αὐτοῦ ᾠμάτων τὰ περισσότερα εἶναι «κλέφτικα» καὶ «ληστρικά».

Τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἠχογραφηθέντα ᾄσματα εἶναι κυρίως γαμήλια, κλέφτικα, ἐρωτικά, παιδικὰ καὶ «ὀργανικά». Μὲ ἰδιαιτέραν ἐκτενέστερον ἀναφέρω ὅτι ἐπέτυχον νὰ συναντήσω εἰς Βίτσαν συγκρότημα ὀργανοποιαικῶν κατὰ τὸν ἐκεῖ τελεσθέντα γάμον τοῦ Νικολάου Καπαγιώργου μετὰ τῆς Σωτηρούκας Λίντα (24 Ιουλίου 1966) καὶ κατέγραψα εἰς ταινίαν μὲ γινητοφῶνον ἄλλα γαμήλια καὶ χορευτικά τραγούδια. Εἶναι ἔτι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὸ ἐν λόγω συγκρότημα ἀπηρτίζετο ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Καράλη, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Γεώργιος καὶ ὁ Γρηγόριος ἔπαιζαν κλαρίνο, ὁ Κωνσταντῖνος βιολί, ὁ Σπυρίδων λαβούτο καὶ ὁ Χρῆστος ντέφι.

Ἐκ τῶν χορῶν κυριώτερος εἶναι ὁ *τσάμικος*, τὸν ὁποῖον σύρει ὁ πρῶτος ἐκ τῶν χορευτῶν. Οἱ ἄλλοι σχεδὸν παραμένουν ἐπὶ τόπου βηματίζοντες. Πολλάκις ὁ πρῶτος παραγγέλλει εἰς τὰ ὄργανα νὰ παίξουν τὸ τραγούδι τῆς ἀρεσκείας του. Οὗτος συγκεντρώνει ὅλων τῶν παρισταμένων τὴν προσοχήν. Γνωρίζων ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας τὸν χορὸν, εὐθὺς συλλαμβάνει τὸν ρυθμὸν τῶν μουσικῶν ὁργάνων. Αἱ κινήσεις, τὰ πατήματα καὶ τὰ στριφογυρίσματά του διακρίνονται διὰ τὴν ἄνεσιν, τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν ποικιλίαν. «Τὴν διαδοχικὴν ῥοὴν τῶν κινήσεων, ἔγραφεν ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κ. Ρωμαῖος, δὲν διακόπτει οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἐμπόδιον, συστολή, προσπάθεια ἐπιδεικτικὴ ἢ ὑποψία αὐτοθανασμοῦ. Καὶ τότε μὲ τὴν αὐξανομένην ζωηρότητα ὁ χορευτὴς γεμίζει τὸ στῆθος μὲ παλλόμενον μένος καὶ ἐνθουσιάζεται. Εἶναι ὥς νὰ ἔπесεν εἰς τοὺς κόλπους ἄλλης ζωῆς, τῆς πρωταρχικῆς ἐκείνης ἐνστιγματικῆς ζωῆς, ποὺ ἐνεργεῖ μὲ θαυμασίαν ἀπλότητα καὶ ἐπιτυχίαν.

¹ Κ. Διαμάντη, Τὰ τραγούδια τοῦ Λαζάρου στὴ Νησίστα τῶν Τζουμέρκων, Αἰξωνή, ἔτ. Α' - Β', Ἀθήναι 1950/51, σ. 137 - 143.

Τὸν ἐνθουσιασμόν του τοῦτον θὰ συμμερισθῇ καὶ ὁ ἔμπειρος θεατῆς, πὺν ἀκίνητος θὰ ἐκτελῇ σιωπηρῶς μέσα του τὸν αὐτὸν χορὸν καὶ θὰ τὸν αἰσθάνεται. Ἄλλη κατανόησις δὲν ὑπάρχει»¹.

Καὶ αἱ γυναῖκες χορεύουν θαυμάσια τσάμικο. Ἐκ τῶν τραγουδιῶν, πὺν αὐταὶ προτιμοῦν, εἶναι ἡ *Βασιλαρχόντισσα*, ἡ *Τριανταφυλλιά*, ἡ *Γράβα*, ἡ *Φράσα*, ὁ *Σαμαντάκας*, ὁ *Κωνσταντῆς* (ἀκριτικόν), ὁ *Γρίβας*, τὰ *Σάλωνα*, τὸ *Μπεράτι*, ὁ *Διούλιος*, ὁ *Ἀιτός*, τὸ *Πάπιγγο*, ὁ *Κατσαντώνης* κ.ἄ. Ὁ *Ζαγορήσιος* χορὸς εἶναι καὶ αὐτὸς τσάμικος, ἀλλὰ διαφέρει τοῦ κυρίως τσάμικου εἰς τὰ πατήματα καὶ τὰς κινήσεις τῶν χορευτῶν. Ἄλλος χορὸς εἶναι ὁ *συρτός* μὲ τὰ τραγούδια: «*Ένα νερό, κυρὰ Βαγγελιώ, ἔχε γειά, καημένη κόσμε, ἔπεσ' ἀπ' τὸ δέντρο, κερά Γιώργα, Πάμε στὸ λόγγο γιὰ ξύλα* κ.ἄ. Ὁ Ἀρβανίτικος χορὸς χορεύεται ἀπὸ τοὺς τσάμηδες, συνηθίζεται δὲ καὶ ἐνταῦθα. Εἶναι πολὺ ἀργός, ὡς π.χ. ἡ *Γκάιντα*, ὁ *Μπιρμπίλης* κ.ἄ. Ὁ *Πωγωνήσιος* ἦλθεν εἰς τὸ Ζαγόρι ἀπὸ τὸ Πωγώνι. ἔχει ὠραῖον σκοπὸν καὶ παίζεται ἀπὸ τὰ ὄργανα. Παλαιότερον δὲν εἶχε λόγια. Στὰ τελευταῖα χρόνια οἱ βιολιτζήδες τοῦ Πωγωνιοῦ βράσαν καὶ τραγούδια, πὺν λέν, ὅταν παίζουν τὰ ὄργανα». Ἄλλος χορὸς εἶναι ἡ *Καραμπουρά*, πὺν ἦρθε στὸ Ζαγόρι ἀπὸ τὰ *Καμποχώρια Ἰωαννίνων*. Ὁ χορὸς στὰ ἄλλα λέγεται *παρὸν στατό*, ὡς π.χ. «*Μπαί το μέσ' στ' ἀμπέλι*», «*Ἀμπέλι μου, πλατέφυλλο*» κ.ἄ. Αἱ παραλλαγὲς «*τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἀρτας*», «*τῆς Βδοικιάς*» (νεκροῦ ἀδελφοῦ) κ.ἄ. δὲν χορεύονται, ἀλλὰ «τραγουδιοῦνται σὲ κέφι στὴν τάβλα» καὶ λέγονται «*τοῦ τραπεζοῦ*». Εἰς τὰ τραγούδια «*τοῦ τραπεζοῦ*» ἔχουν διαφόρους σκοποὺς, ὅπως εἰς τὰ τσάμικα καὶ εἰς τοὺς συρτούς. Ὅλα αὐτὰ δὲν ᾄδονται μὲ ἓνα σκοπὸν, ἀλλὰ «μὲ διάφορους ἠχοὺς, ὅπως καὶ στὴν ἐκκλησία» (χ/φον, σ. 32-34).

Ἐκ τῶν εἰς τὸν προφορικὸν λόγον κυκλομενῶν παραδόσεων² περισσότερον γνωστὰ καὶ διαδεδομένα εἶναι: Α') Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς θησαυροὺς ἐν συσχετισμῷ κάποτε μὲ τὸ τοπωνύμιον *Μονοδέντρι*. Ὁ θησαυρὸς λέγεται *βλεσίδι*³. Ἴδου π.χ. τί διηγοῦνται περὶ τούτου: «*Στὸ παιρικὸ σπίτι τοῦ Σεμιτέλου*⁴ ὁ ἀνιψιὸς του

¹ Κ. Ἀ. Ρωμαίον, *Μικρὰ μελετήματα*, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 216.

² Κατέγραφα 65 ἐκ Μονοδενδρίου καὶ Βίτσης εἰς τὰς σελ. 13, 21 - 30, 51 - 55, 85, 88, 107 - 109, 142 - 147, 148, 151 - 168 τοῦ χ/φου μου.

³ Ἡ λ. ἐτυμολογεῖται κατὰ μὲν τὸν Γ. Χατζιδάκιν (Ἀθηνᾶ, τόμ. 38, 1936, σ. 6) ἐκ τοῦ ἀρχαίου οὐσιαστικοῦ *βλῆσις* κατὰ τύπον ὑποκοριστικόν, κατὰ δὲ τὸν Β. Φάβην (Λεξικογρ. Ἀρχ., τόμ. Ε', 1918/20, σ. 179 κ. ἐξ.) ἐκ τοῦ μεσαιων. οὐσιαστ. *βλησιδίου*. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, τόμ. Β', 1904, σ. 1003.

⁴ Τοῦ Δημητρίου Σεμιτέλου, ἄλλοτε καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ὁ Γιάννης ὁ Σεμιτέλος τοῦ εἶπαν στο χωριὸ (Μονοδέντρι) ὅτι στο σπίτι του ὑπάρχει βλεσίδι. Καὶ τότε αὐτὸς ἔφερε ἓναν Ἀρβανίτη κ' ἔσφαξαν μιὰ μαύρη κόττα. Ὁ Ἀρβανίτης κοίταξε τὸ στηθάμι τῆς κόττας καὶ βρῆκε τὸ βλεσίδι». (Χ/φρον, σ. 24).

Ἡ θυσία ζώου πρὸς εὐρεσιν θησαυροῦ εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς πολυπληθεῖς ἄλλας ἐξ ἄλλων ἐλληνικῶν τόπων παραδόσεις. Εἰς τινὰς ἀναφέρονται μεταβολὴ ἀνθρωποθυσίας εἰς θυσίαν ζώου καὶ ἄλλοι τρόποι εὐρέσεως θησαυροῦ¹. Ἡ δὲ μαντικὴ παρατήρησις τοῦ στηθαμιοῦ τῆς ὄρνιθος εἶναι συναφὴς πρὸς τὰ εἰς ἄλλας παραδόσεις σουμάδια, ποὺ πρέπει νὰ διαγνώσῃ ὁ θησαυροθήρας, διὰ νὰ δυνηθῇ ἄνευ βλάβης νὰ γίνῃ κάτοχος τοῦ θησαυροῦ.

Β') Αἱ σχετικαὶ πρὸς τοὺς Καλικαντζάρους. Τὰ δαιμονικά ταῦτα ὄντα τοῦ δωδεκαμήρου φέρονται ἐνταῦθα ὑπὸ τὰ ὀνόματα: καπούρια, κατσόενα, μπέγκια, ντουμπέργκαλα, τζίνια. Ἐκ τούτων ἡ συνηθεστέρα ὀνομασία αὐτῶν εἶναι ντουμπέργκαλα². Αὐτὰ «σὰν ἄλογα ἔχουν οὐρές», ἀλλὰ «ἔχουν καὶ κέρατα». Ἄλλοι λέγουν ὅτι «εἶναι γυμνά, μαῦρα, τὰ πόδια τους εἶναι σὰν τὰ πόδια τῆς μούμιαις μὲ μεγάλα καὶ γαφερά νύχια». Μερικοὶ διηγοῦνται ἐπίσης ὅτι τὰ εἶδαν «νὰ τσουκανοῦν τὴν πόρτα καὶ νὰ βγάζουνε φοπιές ἀπὸ τὸ στόμα καὶ ἀπὸ τὰ πόδια», ὅτι «πηγαίνουν ὅλα μαζί καὶ ἔχουν νὰ ἀσχηγῶν τοὺς ἑνα μετὰ τοὺς ἄλλ' ὅλα τὸν καὶ τοὺς³. Ἐπίσης ὅτι «παραίτουν τ' ἀβάπτιστα καὶ τὴς λεχιδες». Ὅταν «κράξῃ ὁ μαῦρος πέπλος τὰ Φῶτα καὶ φεύγουν τὰ ντουμπέργκαλα», λέγουν ἐν Βίτση: «Φορτώστε νὰ φορτώσωμε, / γιὰτὶ μᾶς πῆρ' ἡ μέρα / θὰ περβάσῃς ὁ πρίφτης / μὲ τὸ «ἐν Ἰορδάνη», / μὲ τὴν πονροδὴ στο σάνι (σαχάνι). / Μᾶς ἔβρεξε, μᾶς ἁγίασε / καὶ μᾶς ἐξεμάτισε / μὲ τὴν ἁγιαστούρα του / καὶ μὲ τὴν πλαστήρα του»⁴.

Ὅλαι αἱ ἐν Μονοδενδρίῳ καὶ Βίτση περὶ Καλικαντζάρων παραδόσεις τονίζουν τὴν μαντικὴν αὐτῶν δρᾶσιν εἰς τὴν οἰκίαν. Τὰ ἀβάπτιστα καὶ αἱ λεχιδες ὑφίστανται τὴν κακὴν αὐτῶν ἐπήρειαν. Πρόκειται περὶ νεκρικῶν δαιμόνων καὶ ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ ἐν λόγῳ δρᾶσις των⁵.

¹ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν, Λαογραφ., τόμ. Δ', 1913, σ. 32.

² Βλ. τὰ ποικίλα ἐξ ἄλλων ἐλληνικῶν τόπων ὀνόματα αὐτῶν εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', 1904, σ. 1242 - 1246.

³ Βλ. καὶ Κέντρον Ἑρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (πρῶην Λαογραφ. Ἀρχ.), ἀριθμ. χ/φου 2266, σ. 3 - 4. (Σάββα Θεοδώρου, «Παραδόσεις Χριστουγεννιάτικες» ἐκ Μονοδενδρίου Ζαγορίου, 1951). Ἐφεξῆς ΚΛ.

⁴ Πρβλ. ΚΛ. ἀρ. 2296, σ. 19. (Ἄνδρ. Θεμελῆ, Λαογραφικὴ ὕλη ἐκ τῆς Κοινότητος Μονοδενδρίου Ζαγορίου τῆς Ἠπείρου, 1959).

⁵ Κ. Ἀ. Ρωμαίου, Οἱ Καλικαντζάροι. Μικρὰ μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 284, 285 κ. ἐξ.

Γ') Αἱ περὶ Νεραίδων παραδόσεις. Εἰς ταύτας αἱ Νεραίδες, ἐκτὸς τῆς δαιμονικῆς των δράσεως (χ/φον, σ. 143), κρατοῦσαι ἀπὸ τὰς ἀρχαίας νύμφας διακρίνονται διὰ τὴν ἔκπαγλον αὐτῶν ὠραιότητα καὶ ἐμψυχώνουν βουνά, φαράγγια, ποτάμια καὶ πηγὰς μὲ τοὺς ἐξωτικοὺς χορούς των.

Δ') Αἱ περὶ Διαβόλου. Εἰς ταύτας σημαντικὴν θέσιν καταλαμβάνουν αἱ δυϊστικαὶ παραδόσεις, τὰς ὁποίας γνωρίζουν καὶ διηγοῦνται κυρίως Σαρακατσάνοι ποιμένες¹. Αἱ ἐνταῦθα καταγραφεῖσαι ἀποτελοῦν ἐνδιαφερούσας παραλλαγὰς τῶν ἤδη ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθεισῶν καὶ σχολιασθεισῶν εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην².

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω μνημεῖων τοῦ λόγου, ἐπέμεινα καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ποικίλων δοξασιῶν καὶ ἐθίμων τοῦ λαοῦ. Δὲν εἶναι δυνατόν εἰς τὰ περιορισμένα ὅρια μιᾶς ἐκθέσεως νὰ κάμω λεπτομερῆ λόγον δι' ὅλα. Θὰ περιορισθῶ μόνον ν' ἀναφέρω ἐθιμὰ τινα τοῦ γάμου, τῆς τελευτῆς, τῆς λαϊκῆς λατρείας καὶ μερικὰς δεισιδαίμονας δοξασίας.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, παρενέβην ἐν Βίτση εἰς τὸν γάμον τοῦ Νικολάου Καραγιώργου καὶ παρετήρησα τὰ ἑξῆς. Τὴν Πέμπτην τῆς πρὸ τοῦ γάμου ἑβδομάδος «ἀνάπιασαν τὰ προζύμια δυὸ κοπέλλες ποὺ ἔχουν μάννα καὶ πατέρα. Ἄλλες κοπέλλες τραγουδοῦσαν, ὅταν ἀνάπιασαν τὰ προζύμια. Ἐπειτα ἔφεραν συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ τρία φορτώματα ξύλα ἀπὸ τὸ λόγγον γιὰ τὰ ψωμιὰ καὶ τὰ σφαχτὰ τοῦ γάμου». Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας ἔστειλαν τὰ προσκλητήρια. Ταῦτα σήμερον γίνονται ὅπως καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἐκταπώνονται εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ ἀποστέλλονται «μ' ἓνα παιδί, ποὺ ἔχει μάννα καὶ πατέρα, στοὺς προσκαλεσμένους συγχωριανούς». Τὴν Παρασκευὴν ὠρίσθησαν «οἱ ὑπηρέτες», οἱ ὅποιοι ἀνέλαβον νὰ ἐξυπηρετήσουν ὅλους τοὺς προσκεκλημένους. «Αὐτοὶ στὸ γάμο κερνοῦν, σερβίρουν τὰ φαγητά, μαζεύουν τὰ πιάτα κ.τ.λ. Οἱ ὑπηρέτες φοροῦν ποδιές, ποὺ τοὺς ἔδωκε τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Εἶναι ἄσπρες μὲ ρίγες κόκκινες τετράγωνες. Αὐτὲς τὶς φοροῦν ὅσο βαστάει ὁ γάμος καὶ ἔπειτα θὰ τὶς πάρουν σπίτι τους».

Τὸ Σάββατον τρώγουν ἀπὸ κοινοῦ οἱ στενοὶ συγγενεῖς. Τὴν Κυριακὴν τὸ πρῶν τρώγουν πάλιν ἀπὸ κοινοῦ καὶ μετὰ ξυρίζουν τὸν γαμβρόν. «Ἐνα παιδί ποὺ ἔχει μάννα καὶ πατέρα³ τραυαεῖ τὴν πρώτη ξυραφιά κ' ἔπειτα συνεχίζει ὁ

¹ Ὡς π.χ. ὁ ἐν Μονοδενδρίῳ διαμένων Δημήτρ. Λαδιᾶς, ἐτῶν 85, ἀγράμματος, καὶ ἄλλοι.

² Βλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Ἀνέκδοτοι δυϊστικαὶ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπετ. τοῦ Λαογραφ. Ἀρχ., τόμ. 17 (1964), ἐν Ἀθήναις 1965, σ. 11 - 39.

³ Ὅπως βλέπομεν, συχνὰ χρησιμοποιοῖται ἐνταῦθα παῖς ἀμφιθαλὴς κατὰ τὸν γάμον, ὅπως τοῦτο συνηθίζεται καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἡ χρῆσις ἀμφιθαλῶν γίνεται καὶ

μπαρμπέρης. Τὰ ὄργανα παίζουν τὸ τραγούδι : Ἄργυρὸ ξυράφι / καὶ μαλαματένιου / ... Μετὰ πέφτουν τρία μονὰ ὄπλα, προειδοποίηση ὅτι ἐτοιμάζονται νὰ μαζευτοῦν ὅλοι οἱ καλεσμένοι. Μετὰ πού ξεκινᾷ τὸ ψίκι πέφτουν 7 μονὰ ὄπλα ἢ 9 ἢ 11. Στὴν ὁξώπορτα τοῦ σπιτιοῦ χαιρετάει ὁ γαμπρὸς τὴ μάννα του καὶ τὸν πατέρα του, πού τὸν ξεκινᾷνε μὲ χτύπημα κρανιαῖς στὸ στήθος, μὲ ρύζι τὸν ραίνουν κι αὐτὸς φιλάει τὸ χέρι καὶ παίρνει εὐχή. Ὅταν τὸ ψίκι τοῦ γαμπροῦ πάη νὰ πάρῃ τὴ νύφη, ἐκεῖ τοὺς ὑποδέχονται πάλι μὲ 7 ὄπλα. Μπαίνουν καὶ χαιρετοῦν ὅλους τοὺς συγγενεῖς καὶ καλεσμένους τῆς νύφης, τοὺς κερνοῦν καὶ χορεύουν καὶ ὁ κουμπάρος χορεύει μὲ τὴ νύφη. Τὰ ὄργανα πᾶνε μπρὸς καὶ πᾶνε γιὰ τὴν ἐκκλησιά. Στὴν ἐκκλησιὰ τοὺς ὑποδέχεται ἡ πεθερὰ καὶ ὁ πεθερός». Τὸ ὕφασμα διὰ φόρεμα, τὸ ὁποῖον δωρίζει ὁ κουμπάρος εἰς τὴν νύμφην «τὸ βάζουν καὶ τυλίγουν νιόγαμπρα καὶ κουμπάρο στὸν πλάτη» κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ χορεύουν μὲ αὐτὸ τὸν χορὸν τοῦ Ἡσαῖα. Εἰς τὴν ἐκκλησιάν οἱ συγγενεῖς φιλοῦν τὰ στέφανα καὶ ρίπτουν χρήματα εἰς τὸν δίσκον τῆς ἐκκλησίας διὰ τῶν ἱερέα, εἰς δὲ τοὺς νεονύμφους δωρίζουν χρυσᾶ ἢ ἄλλα πολύτιμα ἀντικείμενα. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμπροῦ «στὴν εἰσόδῳ τῆς ὁξώπορτας ὑπεδέχθη ἡ πεθερὰ τὰ νιόγαμπρα. Βασταῦσε ρύζι καὶ δύο κλωνίους κρανιαῖς. Μόλις ἔφθασαν συνοδευόμενα ἀπὸ τὸν κόσμον, ἡ πεθερὰ τοὺς ἔδωκε ρύζι καὶ τοὺς ἐχτύπησε μὲ τὰ κλωνάρια τῆς κρανιαῖς σταυρωτά. Τὰ ὄργανα πρὸς τὸ παίζοντα παίζοντας σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ ὡς τὸ σπίτι. Ἡ πεθερὰ ἔπειτα στὴ μέσα πόρτα ἔδωκε μέλι τῆς νύφης καὶ γεύτηκε τὸ ἔβαλε στὸ στόμα του καὶ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύφη, γιὰ νὰ ἔναι γλυκεῖα σὰν τὸ μέλι ἢ ζωὴ τους». (Χ/φον, σ. 202-213).

Ὅπως ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, ὁ σημερινὸς γάμος δὲν ἔχει εἰς ἔθιμα τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν, πού εἶχεν εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1940 ἐποχὴν. Ὡς σημειωθῇ ὅτι καὶ τὰ ὡς ἄνω περιγραφέντα ἔγιναν, διότι ὁ γαμπρὸς καὶ οἱ συγγενεῖς του ἐπέμειναν νὰ τελέσουν τὸν γάμον εἰς τὸ χωρίον «μὲ τὰ παλαιὰ» καὶ ὄχι εἰς τὰ Ἰωάννινα. Τὰ ἔθιμα ταῦτα διατηροῦν στοιχεῖα τινὰ τῶν μαγικοθηρησκευτικῶν δοξασιῶν παλαιότερων ἐποχῶν. Ὁ ἀμφιθαλὴς παῖς, πού χρησιμοποιεῖται κατὰ τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν, κατὰ τὸ ξύρισμα τοῦ γαμπροῦ, κατὰ τὰ προσκλητήρια, ὡς καὶ τὰ μονὰ ὄπλα, τὰ κτυπήματα μὲ κλώνους κρανιαῖς πρὸς μετάδοσιν γονιμοποιῶ

κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν τελευτήν, εἰς μαγικὰς καὶ μαντικὰς ἐνεργείας καὶ ἄ. Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἀρχ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησ., τόμ. 1Γ' (1946/47), Ἀθῆναι 1948, σ. 193 - 208.

δυνάμεως εἰς τοὺς νεονύμφους¹, ἡ γεῦσις μέλιτος κ.ἄ. διατηροῦνται εἰσέτι ἐξ ἀρχαίων χρόνων².

Ἀνθεκτικώτερα εἰς μεταβολὰς εἶναι τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἔθιμα μὲ ποικίλας δοξασίας καὶ μαγικὰς καὶ δεισιδαίμονας ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶσι καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Ἡπείρου. Περιορίζομαι ν' ἀναφέρω ἑνταῦθα μόνον τὸν τρόπον τοῦ μοιρολογήματος. «Τοῦτο εἶναι θρῆνος χωρὶς στίχους, ποὺ ἀναφέρεται στὴ ζωὴ τοῦ νεκροῦ, στὶς περιπέτειές του, στὸ τί ἀφήνει πίσω του, γυναῖκα, παιδιὰ, γονεῖς ἀπροστάτετους, στὰ χαρίσματά του κ.ἄ.³. Φκειάνουν τὸ μοιρολόγι πρόχειρο τῆς στιγμῆς. Σκούζουν, χτυποῦν τὰ γόνατα καὶ τραποῦν τὰ μάγουλά τους οἱ γυναῖκες. Οἱ ἄντρες δὲν μοιρολογοῦν. Μιὰ ἀρχίζει, οἱ ἄλλες ἐπαναλαμβάνουν κ.ο.κ. Τὴν ὥρα τοῦ μοιρολογιοῦ ἂν πάη κανένας στὸ νεκρὸ, μπαίνει σιγὰ σιγὰ καὶ μὲ τρόπο καθησυχάζει τὸ μοιρολόγι καὶ τὸ σταματᾷ μὲ κουβέντες». (Χ/φον, σ. 180).

Ἡ συλλογὴ μου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν λατρευτικῶν ἐθίμων εἶναι σχετικῶς πλουσία.

Ὁ λαὸς τῶν χωρίων τούτων ἐμμένει ἀκόμη εἰς τὰς πατροπαράδοτους του συνηθείας. Ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς Ἁγίους ἔχει βαθεῖας ρίζας εἰς τὴν ψυχὴν τῶν κατοίκων καὶ δὴ τῶν Σαρακατσάνων εἰς τὸν τελευταῖον, ὁ ἀκηρίτης Θωμᾶς Μπαλατσός, ἐτὼν 74, ἀγαπηματος, μοῦ ἔλεγεν: «Ἐγὼ ἤμου — καὶ εἶμαι θεοφοβὸς, πίστευα καὶ πιστεύω τὸ Θεὸ δυνατόν καὶ οὔτε τὰ πρᾶγμά μου πρόγαγαν οὔτε ζουῖδιο (λύκος) μ' ἐπλησίαζε οὔτε κακὸς ἀνθρώπος οὔτε σκέλισμα πάθαιναν, τίποτε. Ἦταν θέλημα Θεοῦ. Οὔτε τὰ βαροῦσα οὔτε τὰ μελετοῦσα, τίποτε». (Χ/φον, σ. 54). Εἶναι ἐπίσης ἄξιον μνεῖας ὅτι πολὺ τιμᾶται εἰς τὴν ὄρεινὴν αὐτὴν περιοχὴν ὁ Ἅγιος Νικόλαος «καὶ γι' αὐτὸ ἔχει πολλὰ παρεκκλήσια καὶ ἑκόνισματα ἔξω στοὺς δρόμους». Ὁ Ἅγιος «εἶναι προστάτης τῶν ταξιδευμένων καὶ τῶν ναυτικῶν. Τὸν λὲν ὁ γέρος μὲ τ' ἄσπρα μαλλιά καὶ τ' ἄσπρα γένεια. Πολλοὶ λὲν πῶς τὸν βλέπουν καὶ στὸν ὕπνο τους καὶ στὸν ξύπνο». (Χ/φον, σ. 108). Εἶναι φυσικόν, οἱ κάτοικοι χωρίων μὲ πολλοὺς ἀποδήμους καὶ ταξιδεύοντας νὰ τιμοῦν τὸν Ἅγιον διὰ

¹ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1956/57, σ. 145.

² Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 242, 255.

³ Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ὡς π.χ. εἰς τὴν Ἀγόριαν τῆς Παρνασσοῦ. Ἐνταῦθα «τὸ κλάψιμο τοῦ νεκροῦ γίνεται ἀπὸ τοὺς οἰκείους, τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς στενοὺς φίλους, καὶ δὲν εἶναι τραγούδι, ἀλλὰ μᾶλλον μιὰ ἑμμετρὴ πρόζα, ποὺ λέγεται *recitativo*, χωρὶς ὀρισμένο «νηχό», κατὰ διάφορους — κατὰ βούλησι — μελωδικοὺς τρόπους, μὲ ἀρκετὴ πρωτοτυπία στὰ ἐκάστοτε λόγια, ποὺ εἶναι συχνὰ αὐτοσχεδίαστα». Εἰρ. Σπανδωνίδη, Τραγούδια τῆς Ἀγόριας (Παρνασσοῦ), Ἀθήνα 1939, σ. 362.

τὴν προστασίαν, «τὴν ὁποίαν πιστεύεται ὅτι παρέχει εἰς τοὺς ναυτιλλομένους καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς κλυδωνιζομένους κατὰ θάλασσαν»¹.

Ἀπὸ τὰ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας ἰδιαίτερας σημασίας εἶναι τὰ τῶν ἀπόκρεων. «Ὅλη τὴν βδομάδα τῆς Ἀποκριᾶς ὡς τὴν Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς, ἔλεγον, γινόμεσθε καρναβάλια. Ἄλλος γίνεται γέρος, ἄλλος γριά, ἄλλος γιατρός, ἄλλος γύφτος, μὲ μαντήλια μαῦρα στὸ πρόσωπο, γιὰ νὰ μὴ γνωρίζωμαστε, καὶ μὲ κανένα παλιοκούδοννο καὶ μὲ ἓνα γερὸ ραβδί στὸ χέρι, κουτσαίνοντας, παραπατώντας, καὶ γυρνᾶμε στὰ σπίτια καὶ χορεύομε ἄγαρμπους χοροὺς μὲ παραλλαγμένη τὴ φωνή μας. Κάνομε χειρονομίες ἄγαρμπες, χωρὶς ἄσχημα λόγια, καὶ μᾶς κερνοῦν στὰ σπίτια γλυκὸ καὶ κρασί. Αὐτὸ γίνεται στὶς βραδινὲς ὥρες. Στὰ σπίτια προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπο νὰ μᾶς ἀναγνωρίσουν. Πᾶνε νὰ μᾶς ξεμπομπουλώσουν. Ἐμεῖς, γιὰ νὰ μὴν ἀναγνωριστοῦμε, πετάζομε στάχτη ποὺ ἔχομε στὶς τσέπες μας ἢ καὶ τοὺς φοβερίζομε μὲ τὸ σκόπ' (ραβδί). Τὸ σκόπ' αὐτὸ εἶναι ἀπὸ ὁποιοδήποτε ξύλο. Αὐτὸ γίνεται σὲ 3 σὲ 4 σὲ 5 σπίτια. Ἐπειτα περνᾶμε καὶ πηγαίνομε ὁ καθένας στὸ σπίτι του. Ἐτσι περνᾶν ὅλες οἱ μέρες. Τὸν παλιὸ καιρὸ παίζαμαν κ' Ἐρωφίλη κ' Ἐρωτόκριτο»² (χ/φον, σ. 122-123).

Τὴν παρμυονὴν τῆς τυρινῆς ἔχομεν εἰς τὸ μεσοχώρι «μακαροπένοι μὲ τομάρια ἀπὸ κατοίκια φτεταγμένα προσώπιδες μὲ παλιόρουχα ντυμένοι, μὲ οὐρὲς ἀπὸ ζῶα, μὲ κέρατα στὸ κεφάλι, μὲ κουφοῦντα κορμωσμένα στὴ μέση καὶ πίσω στὸν πλάτη, νύφες, γαμπροί, γριές, γέροι, καὶ χορεύουν ὅλη νύχτα γύρ' ἀπὸ φωτιά» (χ/φον, σ. 124).

Ἐκτὸς τῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν μετημφισμένων, ἀρχαιοτάτου διονυσιακοῦ ἐθίμου, ἀπαντῶντος εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι προσέτι, ἢ, ὡς ἄνω, εἰδησις περὶ λαϊκῶν παραστάσεων κατὰ διασκευὴν ἐκ τῶν κειμένων τῆς «Ἐρωφίλης» καὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου». Δυστυχῶς ὅμως οὐδεὶς τῶν κατοίκων, καθόσον ἡδυνήθηεν νὰ ἐξακριβώσω, ἐνθυμεῖται πλέον «τὰ λόγια». Εἰς ἄλλους ἐλληνικοὺς τόπους διεσώθησαν τὰ σχετικὰ κείμενα. Ἐκ Κρήτης προερχόμεναι ἐδημοσιεύθησαν τρεῖς παραλλαγὰί τῆς διασκευῆς τῆς «Ἐρωφίλης» ὑπὸ Παύλου Βλαστοῦ³, Ἑμμανουὴλ Δουλγεράκη⁴ καὶ Γ. Ἀ. Μέγα⁵. Ἐξ Ἀμφιλοχίας

¹ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ., τόμ. Α', 1920, σ. 93.

² Πρβλ. περὶ τῶν λαϊκῶν τούτων ἐκ τῆς Ἐρωφίλης καὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου παραστάσεων καὶ ΚΑ. ἀρ. χ/φον 2296, σ. 21. (Ἄνδρ. Θεμελῆ, Λαογραφικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς κοινότητος Μονοδενδρίου Ζαγορίου καὶ γενικῶς ἐκ τοῦ Ζαγορίου καὶ Ἡπείρου, 1959).

³ Εἰς «Κρητικὸν Λαόν», Ἡράκλειον, ἔτ. Α', 1909, σ. 70-72.

⁴ Εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», Ἡράκλειον Κρήτης, ἔτ. Ι', 1956, σ. 241-253.

⁵ Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθῆναι 1960, σ. 370-374.

ἐπίσης ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Γ. Ζώρα - Π. Κρέτση - Λεοντοίνῃ βραχεῖα διασκευὴ τῆς «Ἐρωφίλης» γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανάρατος» (παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐτέρου τῶν πρωταγωνιστῶν Παναρέτου)¹.

Καὶ τώρα θὰ κάμωμεν σύντομον λόγον διὰ τὸ ἔθιμον τοῦ «Ζαφεῖρη» καθ' ὑπαγόρευσιν τῆς ἐκ Βίτσης Ἱππολύτης Κεφάλαι, ἐτῶν 56, τῆς δ' δημοτικοῦ. «Τὸ μῆνα Μάη, ὅταν ἤμουνα 12-15 χρονῶν, πηγαίναμε πολλὰ κορίτσα, ὄχι ἀγόρια, στὴν ἐξοχὴ μὲ τὰ κατοίκια νὰ τὰ βοσκᾶμε. Ἐκεῖ ἐλέγαμε: θὰ παίξωμε τὸ «Ζαφεῖρη». Μαζεύαμε ἀγριολούλουδα, ἰδίως μαργαρίτες, ἓνα ἄλλο, πού τὸ λένε «Μάη» καὶ σκάφρες. Ἀπὸ ὅλα τὰ κορίτσα ἔπεφτε κάτω ἓνα καὶ ἔκανε τὸ νεκρό. Τοῦ δέναμε τὰ χέρια μὲ ἓνα ἄσπρο μαντήλι. Ἦταν ἀνάσκελα σὰν νεκρός. Μετὰ ἀρχινοῦσαμε ὅλα τὰ κορίτσα γύρω-γύρω στὸ νεκρό, πού τὸν λέγαμε «Ζαφεῖρη», τὸ μοιργιολοῖ. Τὸ λέγαμε μοιργιολοῖστά:

88

1 Ζα - φεί - ρη ἡμ' κον - το - μα - ζω - μέ - νη - ο - ι - ι

2 γιά - σουκ', Ζα - φεί - ρη μ', νὰ μᾶς δῆς, Ζα - φεί - ρη μ', νὰ μᾶς

3 πιά - αῖ - α - ι - κῆς ο - ι -

Ἐ - σκού - ρια - σαν οἱ κλει - δω - νιές - - -

Τον

- Ζαφεῖρη μ', κοντοστρόγγυλε καὶ κοντομαζωμένε,
γιὰ σουκ', Ζαφεῖρη μ', νὰ μᾶς δῆς, Ζαφεῖρη μ', νὰ μᾶς πικιάκῃς.
- Ἐσκούριασαν οἱ κλειδωνιές, χορτάριασαν οἱ πόρτες.
Μὲ τί ματάκια γιὰ νὰ δῶ, νὰ δῶ νὰ περβατήσω,

¹ Εἰς τὴν Ἑπετ. τῆς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ., τόμ. 27, 1957, σ. 110-116.

5 πὸν ρέψαν τὰ ματάκια μου, σὰν τὸ μαργαριτάρι,
καὶ κόπ'καν τὰ χεράκια μου
καὶ τὰ ποδαράκια μου.

— Γιὰ σοὺκ', Ζαφείρη, νὰ μᾶς πικιάκης, γιὰ σοὺκ' νὰ μᾶς κυν'γήσης.

Μετὰ σηκωνόταν καὶ μᾶς κυνηγοῦσε. Ξέχασα νὰ πῶ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χέρια, τοῦ δέναμε καὶ τὰ μάτια μὲ ἄσπρο μαντήλι. Ὅταν σηκωνόταν — τάχα ποὺ ἦταν νεκρός—, λυοῦσε χέρια καὶ μάτια καὶ μᾶς κυνηγοῦσε. Ἄμα θὰ 'πιανε κανένα κορίτσι, ἐκεῖνο ἔπεφτε κάτω, τὸ γεμίζαμε ἀγριολούλουδα κ' ἔκανε τὰ ἴδια» (χ/φον, σ. 214-215). Ἔτσι μοῦ διηγήθη «τὸ παιγνίδι τοῦ Ζαφείρη» ἢ ὡς ἄνω πληροφορητρία. «Τὸ ἔπαιζα εἶπεν ἡ ἰδία, στὰ παιδικὰ μου χρόνια, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου (1914) κ' ἔπειτα ἔπαψε νὰ παίζεται». Μοῦ ἐτραγουδῆσε καὶ τὸ ὡς ἄνω μοιργιολοί, τὸ ὁποῖον ἠχογράφησα καὶ παρέθεσα τὴν μουσικὴν του κατὰ καταγραφὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ μουσικοῦ κ. Σπύρου Περιστερή.

Τὸ μοιργιολοί τοῦτο ὡς κείμενον εἶναι παραλλαγή τοῦ ὑπὸ Δ. Σάρρου δημοσιευθέντος¹. Ἡ ὑπ' ἐμοῦ καταγραφείσα καταγραφή τοῦ ἐθίμου διαφέρει πῶς ἀπὸ τὰς περιγραφὰς τοῦ Δ. Σάρρου² καὶ τῆς Κατερίνας Κακούρη³. Ὁ Δ. Σάρρος λέγει ὅτι «πολλὰς οὔτε παῖς οὔτε παρθένος ἐποικνίσαι τὸν θοηνοῦμενόν νεκρόν, ἀλλ' εἰκονίζουσιν αὐτὸν διὰ τεσσάρων φύλλων τοῦ ἀφθόνως ἐκεῖ φυεμένου ἑλλεβόρου (σκάρφης) σταυροειδῶς τιθεμένων καὶ προσηλωμένων δι' ἀκανθῶν ἐπὶ τῆς χλοερᾶς γῆς. Πρὸς τούτοις εἰκονίζουσιν αὐτὸν καὶ δι' ἀνδρικήλου ἢ κόρης (κούκλας), ἣν ἐπίσης καλύπτουσι δι' ἀνθέων (σαβανῶνουν τὴν κούκλα)»⁴. Ἡ δὲ Αἰκατερίνη Κακούρη γράφει ὅτι παλαιότερον τὸν παρίστανον καὶ διὰ μικροῦ εἰδώλου νέου ἀνδρὸς ἐκ ξύλου πρίνου ἢ σφενδάμης⁵.

Ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι διέσωσα τὴν μουσικὴν «τοῦ μοιργιολογίου τοῦ Ζαφείρη», ὁ ὁποῖος «εἶναι λείψανον ἀρχαϊκῆς λατρείας καὶ δὴ τοῦ Λίνου καὶ Ἀδώνιδος», ὡς πρῶτος ἔγραψεν ὁ ἐκ Βίτσης Δ. Σάρρος⁶.

¹ Δ. Σάρρου, Λείψανα τῆς λατρείας τοῦ Λίνου καὶ Ἀδώνιδος ἐν Ἡπείρῳ. Δελτ. τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδ., τόμ. Ε', 1900, σ. 347-348.

² Ἐνθ' ἄν., σ. 346-351.

³ Κατερίνας Κακούρη, Λαϊκὰ δρώμενα εὐετηρίας. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην., τόμ. 27 (1952), σ. 224-225. Βλ. τῆς Ἰδίας, Θάνατος-Ἀνάστασις (σὲ μαγικοθρησκευτικὰ «δρώμενα» τῆς λαϊκῆς λατρείας τῆς Ἡπείρου), Ἀθῆναι 1965, σ. 38-48.

⁴ Δ. Σάρρου, ἔνθ' ἄν., σ. 348-349.

⁵ Βλ. Κατερίνας Κακούρη, Λαϊκὰ δρώμενα..., σ. 225. Πρβλ. καὶ Γ. Ἀ Μέγα, Ἑλληνικὰ καὶ ἑορταί, σ. 189-190.

⁶ Δ. Σάρρου, ἔνθ' ἄν., σ. 350-351.

Ἐκ τῶν δεισιδαιμόνων δοξασιῶν σημειῶ ὀλίγας, τὰς ἑξῆς: 1) «Φυλαχτὸ βάζομε καὶ στὰ ζῶα: στὰ πρόβατα, στὰ ἄλογα, συνήθως ὅμως στὰ γκεσέμια. Τὰ γκεσέμια (όδηγοί) εἶναι μεγαλόσωμα καὶ μπορεῖ νὰ πάθουν, σ' αὐτὰ θὰ πέσῃ τὸ μάτι» (χ/φον, σ. 74). «Ὅπως ἐδῶ ἔτσι καὶ εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους βασκαίνόμενα ὄντα δὲν εἶναι μόνον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ τὰ ζῶα, τὰ δένδρα καὶ αὐτὰ τὰ ἄψυχα ἀκόμη πράγματα, ὅπως π.χ. ἡ οἰκία¹. Διὰ προβασκάνια δὲ χρησιμοποιοῦνται οὐ μόνον φυλαχτά, ἀλλὰ καὶ βασκαντήρες, ματοπιάστρες κ.ἄ.

2) «Ἀνήμερα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀνάβουμε φωτιὲς στὸ κατώφλι τοῦ στάβλου, γιὰ νὰ περάσουν τὰ ζῶα ἀπὸ πάνω, γιὰ νὰ μὴ τὰ τρῶν τὰ φίδια» (χ/φον, σ. 76).

Ἡ δεισιδαίμων αὕτη συνήθεια ἀνήκει εἰς τὰ διαβατήρια καὶ καθαρηγία ἔθιμα, ὃ δὲ λαὸς μεγίστην ἀποδίδει ἱερότητα καὶ δύναμιν καθαρηγίον εἰς τὰς ἑαρινὰς πυράς².

3) «Τὴ στάχτη τὶς μέρες τῶν Χριστουγέννων δὲν τὴν πετάζουν ὅξω. Τό 'χομε σὲ κακὸ νὰ τὴν ρίξωμε ὅξω. Οὔτε τὰ νερά ἀπὸ λουσίματα τὶς μέρες αὐτὲς» (χ/φον, σ. 77). Ὡς εἶναι γνωστόν, τόσον τὰ ἔλαια, ποὺ ἀπομένουν ἀπὸ τὴν φωτιὰν τοῦ Δωδεκαημέρου, ὅσον καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν στάχτη ἔχουσι ἀποτρεπτικὴν δύναμιν καὶ χρησιμοποιοῦνται πρὸς προστασίαν τῆς οἰκίας καὶ τῶν ἀγῶν ἀπὸ παντὸς κηρύ. Τὸ ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς ἄλλους λαοὺς³.

4) «Οἱ παλιὲς ἔλεγαν ὅτι εἶναι μαγικὲς ποὺ ἔρουν καὶ κατεβάζουν τὸ φεγγάρι. Καὶ ἀνέβαιναν αὐτὲς (οἱ μάγισσες) ἀπάνω στὸ ἄλετρο, μάζευαν τὰ σαϊτάνια καὶ σαϊτάνευαν τὸν κόσμον. Βογγοῦσε τὸ φεγγάρι καὶ αὐτὲς ἔκαναν τὴ δ' λειά τς» (χ/φον, σ. 150).

Ὁ λαὸς ἀποδίδει εἰς τὰς μαγίσσας πολλὰς ἰδιότητας καὶ δυνάμεις. «Τὸ δὲ μέγιστον ἐν τῇ μαγικῇ τέχνῃ, λέγει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, θεωρεῖται ἡ δύναμις τοῦ καθελκύειν τὴν Σελήνην καὶ τοὺς Ἀστέρας»⁴. Αἱ μάγισσαι δύνανται νὰ μεταμορφοῦνται, νὰ γίνωνται ἄφαντοι, νὰ κατεβάζουν τὸ φεγγάρι κ.τ.δ. Παρὰ τῷ λαῷ ἀπαντῶσι ποικίλαι περὶ αὐτῶν διηγήσεις⁵. Ἀντίστοιχοι δὲ πρὸς τὸ μούγκρισμα τοῦ φεγγαριοῦ εἶναι αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις περὶ τοῦ μυκήματος τῆς Ἑκάτης⁶.

¹ Διὰ τοῦτο «στὸ σπίτι ἀπ' ὅξω στὴν πόρτα βάζομε τὸ πέταλο γιὰ τὸ καλὸ, τὸ γούρι, καὶ ἀλείφομε τὸν τοῖχο τῆς ὀξώπορτας μὲ βουλιτὲς (σβουნიές) ἀγελάδων» (χ/φον, σ. 74).

² Γ. Ἀ. Μέγα, ἐνθ' ἄν., σ. 112.

³ Βλ. τὸ ἄρθρον Asche ἐν Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Bd. I. Berlin und Leipzig 1927, στ. 611-617.

⁴ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ. Β', 1921, σ. 157, 159.

⁵ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ. Α', 1920, σ. 131, τόμ. Β', σ. 814.

⁶ Ν. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἄν., τόμ. Β', σ. 814.

Καὶ ἄλλα πολλὰ ἔθιμα τῶν χωρίων τούτων χαρακτηρίζονται διὰ τὴν ἀρχαϊκότητά των, μαρτυροῦσαν ὅτι ὁ λαὸς, παρὰ τὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταβολὰς τῶν τελευταίων χρόνων, διατηρεῖ εἰσέτι ἀρκετὰ κατὰ παρὰδοσιν στοιχεῖα παλαιότερου πολιτισμοῦ. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι ὁ σημεῖραι ἢ νεωτέρα γενεὰ ἐπιδιώκει τὸ νέον, ἀποφεύγει ἢ λησμονεῖ τὸ παλαιόν, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ «καθυστερημένον» καὶ ἱκανοποιεῖται περισσότερο μὲ τὰ ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων εἰσαγόμενα πολιτιστικὰ στοιχεῖα. Οὕτω π.χ. ἡ ἐνδυμασία τῶν κατοίκων νῦν εἶναι ἀστική. Μόνον δ' οἱ ἡλικιωμένοι καὶ οἱ μεσήλικες Σαρακατσάνοι διατηροῦν ἀκόμη τὰς παλαιὰς τῶν ἐνδυμασίας. Κατὰ τὰς διασκεδάσεις, ἐκτὸς τῶν τοπικῶν ἁσμάτων καὶ χορῶν, ἀκούονται καὶ ἄσματα καὶ χορεύονται χοροὶ ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων. Ὅταν δὲ θὰ ἡλεκτροφωτισθοῦν καὶ τὰ Ζαγοροχώρια, τότε ἡ μεταβολὴ θὰ εἶναι μεγαλυτέρα. Οὕτω π.χ. πολλὰ ἐκ τῶν σημερινῶν οἰκιακῶν σκευῶν θ' ἀχρηστευθοῦν μὲ τὰς ἡλεκτρικὰς μαγειρικὰς συσκευὰς καὶ τ' ἄλλα σχετικὰ εἶδη. Αἱ γυναῖκες μὲ ἡρώτων: «πότε θὰ ῥθῃ καὶ σ' ἐμᾶς τὸ ἡλεκτρικὸν ἄλλου, στὸ Πωγώνι, τὸ Ἰβαλάν». Τοιοῦτοτρόπως μετ' ὀλίγον ὁ βίος τοῦ λαοῦ θὰ παρουσιάσῃ μεγαλυτέρας διαφορὰς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν σημερινόν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Recherches folkloriques dans la région de Zagorion (Epire)
du 14 juillet au 4 août 1966

par D. B. Oeconomidès

Pour compléter ses recherches folkloriques commencées dans cette même région en 1963, l'auteur a visité les villages Monodendrion (Μονοδένδριον) et Vitsa (Βίτσα) du 14 juillet au 4 août 1966.

Le matériel collectionné constitue un manuscrit de 323 pages in 8°. L'auteur a également enregistré sur bandes de magnétophone 57 chansons populaires.

Après une brève introduction sur l'histoire de ces villages et leur position géographique, il examine la situation économique de leurs habitants et leurs occupations.

Ensuite, il mentionne les collections folkloriques concernant cette

région, publiées par des amateurs ou inédites, dont il nous donne une bibliographie détaillée.

Traitant des éléments de la vie matérielle du peuple, il examine en premier lieu les formes de l'habitation populaire, la manière dont les maisons sont construites et leur décoration, tout en donnant un inventaire des principaux meubles et ustensiles domestiques en usage.

Se référant aux aspects de la vie populaire, il mentionne les coutumes de la chasse, qu'il compare avec celles de l'époque byzantine, avec laquelle il trouve qu'elles ont de grandes ressemblances, comme par exemple la chasse à la perdrix.

De la littérature populaire orale il examine les chansons (accompagnant ou non des danses populaires) et les légendes. Il constate que peu de chansons acritiques se conservent jusqu'à aujourd'hui dans la mémoire du peuple, tandis qu'on continue de chanter certaines anciennes ballades.

De même il remarque que pendant les noces on chante un grand nombre de vieilles chansons d'amour. Dans cette région sont encore vivantes aussi les chansons clephériques. Il mentionne par la suite les instruments musicaux employés et les noms des musiciens les plus connus, ainsi que les différentes danses, dont les principales sont : le tsamicos, le Zaghorissios, le Poghonissios, la Karamberia et autres.

Touchant le sujet des légendes populaires recueillies au cours de cette mission, l'auteur en cite les plus connues et les plus répandues : celles sur les trésors cachés, celles sur les êtres démoniaques de Noël (Καλικάντζαροι), sur les Fées (Νεράιδες) et sur le Diable. A cette dernière catégorie appartiennent aussi les légendes appelées dualistes, sur lesquelles il publia dans le volume précédent de cette revue (vol. 17) une étude spéciale.

Décrivant et interprétant certaines coutumes matrimoniales, il remarque qu'aujourd'hui la cérémonie nuptiale, bien qu'elle n'ait plus la richesse et la variété de l'époque avant 1940, maintient toutefois dans son cérémonial certaines croyances magiques très intéressantes. D'autre part, les coutumes concernant la mort ont résisté aux changements survenus et possèdent toute la diversité des croyances magiques et des superstitions traditionnelles.

Du point de vue des coutumes du culte, l'auteur constate la profonde

foi du peuple en Dieu et en les Saints et tout particulièrement en St. Nicolas.

Ensuite, il décrit la coutume des travestissements pendant le Carnaval et des représentations théâtrales populaires, en plein air, où on joue des adaptations d' «Erophile» (Ἐρωφίλη) et de l' «Erotocritos» (Ἐρωτόκριτος). On voit dans les manifestations du Carnaval la continuation des coutumes du culte dionysiaque.

La coutume de «Zafiri» (Ζαφείρη), dont l'auteur donne une description détaillée, est importante et très intéressante. Il s'agit d'après D. Sarros de la survivance de l'ancienne légende de Linos et d'Adonis en Epire. L'auteur a également pu enregistrer le «mirologue de Zafiri» chanté devant Zafiri, prétendu mort.

Avant de terminer son exposé, l'auteur examine encore certaines superstitions populaires et, en conclusion, il met l'accent sur le fait de la disparition de jour en jour des éléments traditionnels sous l'influence du développement rapide de la vie sociale.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΙΣ ΜΥΡΣΙΝΗΝ ΛΑΚΩΝΙΑΣ
(19 ΟΚΤ. - 2 ΝΟΕΜΒΡ. 1966)

ΥΠΟ Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ

Ὁ συνοικισμὸς Μυρσίνη εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ταυγέτου, βορειοδυτικῶς τοῦ Γυθείου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀπέχει περὶ τρεῖς περίπου ὥρας. Ἐγκαταλειμμένη τῶρα ἀπὸ σημαντικὸν τμῆμα τοῦ παλαιοῦ πληθυσμοῦ της, ἰδίως τοῦ νεωτέρου καὶ δυναμικωτέρου, ἡ Μυρσίνη ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῇται ἡ πρωτεύουσα τοῦ τέως δήμου Μαλευρίου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς Μάνης, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἰδιαίτερος σημαντικὸν διὰ τὴν τοπικὴν ἱστορίαν τῶν τριῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων. Εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ἀνήκει τὸ θρυλικὸν Κάστρον τοῦ Πασαβᾶ, ποὺ ἐλέγχει τὴν ἐπικοινωνίαν Γυθείου - Ἀρεοπόλεως. Εἰς τὸν αὐτὸν δῆμον τοῦ Μαλευρίου ἀνήκει ὁ Πολυάραβος, γνωστὸς διὰ τὴν ὁμώνυμον μάχην τοῦ 1826 καὶ τὴν ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν τῶν Μανιατῶν κατὰ τῆς ἐπιχειρουμένης εἰσβολῆς τοῦ Ἰμβραήμ πασᾶ. Ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, εἰς τὰς βορειοανατολικὰς παρυφὰς τοῦ δήμου Μαλευρίου ἐπεκράτουν οἱ πολεμικοὶ «Τουρκομπαρδουνιώται», ἐγκατεστημένοι εἰς